Вступ

Написати книжку про Індію — непроста місія. Ця країна-цивілізація не тільки велика в багатьох сенсах слова (починаючи від найчисельнішого у світі населення і закінчуючи вражаючими досягненнями в галузі культури, філософії та науки), але й дуже своєрідна. Вона яскрава, строката і має безліч різних облич. Проте саме це розмаїття зробило Індію такою, якою ми тепер її знаємо. «Океаном людських спільнот» називав свою батьківщину перший індійський Нобелівський лауреат у галузі літератури Рабіндранат Тагор, маючи на увазі величезну кількість етносів, рас, релігій та каст, які протягом тисячоліть навчилися жити разом. І кожен індієць сьогодні — передусім саме індієць, представник цього могутнього океану, а вже потім — етнічний бенгалець, пенджабець, таміл чи маратх; індус, мусульманин, джайн чи сікх.

Багатовікова традиція самих індійців «не звертати уваги» на час украй ускладнює роботу істориків — спробуй відшукати історичні факти серед нескінченної кількості міфів! Тож ми не можемо точно відстежити всі

перипетії того довгого шляху, який пройшла індійська цивілізація. Ми спробуємо показати, як формувався цей складний механізм і які чинники вплинули на його специфічний шарм та привабливість, що з плином часу лише додалися. Основною мотивацією для написання книжки є саме відданість авторки улюбленій темі — дослідженню індійської цивілізаційної матриці — «єдності у відмінностях», яка має багато різних проявів. Індія — справжній калейдоскоп, що завжди видає гармонійну картинку, і в цьому — основна загадка цієї країни. Єдність у розмаїтті, або єдність у відмінностях, — той єдиний можливий принцип, за яким вона існує і розвивається, накопичує знання і ділиться ними зі світом.

Індія здавна позиціонує себе як *вішва гуру* — світовий учитель. Справді, важко переоцінити той внесок, який зробили індійці у світову духовну спадщину, якщо пригадати, скільки всього вони подарували людству. Тепер Індія хоче, щоб її сприймали також як *вішва мітра* — світового друга. І хоча сьогодні не всі кроки цієї держави на міжнародній арені нам зрозумілі, вони мають своє пояснення і сягають корінням у прадавні принципи та настанови. Щоб зрозуміти сучасну Індію, потрібно хоч трохи заглибитися в її історію та культуру — ці знання пояснюють, чому вона саме така. Зв'язок між минулим і сучасністю в Індії простежується як ніде: традиційна цивілізація та інноваційна держава водночас.

Феноменом Індії є те, що тут співіснують речі, які, здавалося б, поєднати вкрай важко або й узагалі неможливо: принцип ненасильства і ядерна зброя; звичка звертатися до сімейного астролога та винахід найсучасніших технологій; традиційні поселення посеред джунглів племен-автохтонів і надсучасні «розумні міста».

А ще — патріотизм і прагнення до свободи та конструктивні відносини з колишніми колонізаторами, вміння знаходити спільну мову з націями, які ворогують між собою, та постійні пріоритети, які не змінюються за жодних обставин. Сучасна Індія — це вже не просто країна зóлота й діамантів, чаю і спецій, йоги та аюрведи, це одна з небагатьох космічних держав світу, яка має одну з найбільших армій і потужний флот, де-факто володіє ядерною зброєю, розвиває нанотехнології та зелену енергетику, активно впроваджує штучний інтелект. Її молодь швидко опановує усі сучасні технологічні навички, але водночас любить традиційні релігійні фестивалі й у своїх мріях і планах розраховує як на хорошу освіту, так і на благословення батьків та допомогу богів. Словом, традиції й модерність тут гармонійно співіснують.

Історію творять люди. В індійців багато своїх героїв, реальних та міфічних, з деякими відомими персоналіями читач зустрінеться на сторінках цієї книжки. Вони теж будуть дуже різні — боги й богині, правителі та мислителі, політики і вчені, від давніх царів до сучасних лідерів, від поетес середньовіччя до жінок, які підкорили космос. Усі вони — теж частинки індійського розмаїття, які зробили свій внесок у славу і велич Індії.

В Індії все перемішано — історія і географія, минуле й сучасне, релігія та наука, культура і політика. Тож написати про Індію, її історію та прогрес вичерпно в одному дослідженні просто неможливо. Кожен вибирає для себе щось «своє», і в моєму випадку — це особливості давньої цивілізації, які дали їй змогу перетворитися на сучасну державу. Багаторічний досвід вивчення індійської культури та політики, візити в різні куточки цієї країни та спілкування з індійцями сформували особисте

бачення, яким я хочу поділитися із читачами. Одразу прошу вибачити, якщо хтось не знайде на сторінках цієї книжки того, на що сподівався. Спробую компенсувати це посиланнями, які допоможуть розібратися з різними аспектами індійської цивілізації детальніше. Передусім звертаю увагу на праці українських індологів. Я впевнена, в Україні з'явиться ще не одне дослідження, присвячене окремим сторінкам індійської історії та її культурним здобуткам, адже Індія продовжує дивувати нас. До того ж кількість поціновувачів її спадщини в Україні постійно зростає, і йдеться не лише про популярність фільмів Боллівуду або виконання класичних індійських танців. У наших реаліях війни за виживання, боротьби за свободу досвід цієї дивовижної країни знаходить нове застосування. Так, індійські традиційні практики — медитація, аюрведа, хатха-йога та ін. — стають у нагоді для реабілітації поранених і тих, хто повернувся з ворожого полону і прагне віднайти себе, опанувати науку життя, в якій індійці — неперевершені майстри.

Сім — священне число індусів, і саме стільки розділів має наша книжка. За епіграф до кожного взяте народне прислів'я, що відображає життєву мудрість індійців та запрошує відкрити для себе нову картинку різнобарвного індійського калейдоскопа.

1

Джамбудвіп: «священна» географія і прадавня історія

Собака гавкає, а слон собі йде.

Індійці з великою пошаною ставляться до своєї давнини, ба більше, вони вважають, що їхня країна існувала вічно, а населяли її здебільшого філософи та спостерігачі за природою, і тому термін «споконвічна Індія» не менш популярний за визначення «країна мудреців». Ніщо не може зруйнувати уявлень про велич і самобутність давньої індійської цивілізації — ані іноземні вторгнення різних періодів, ні часи довгого колоніального панування. Таке сприйняття має своє пояснення, а саме те, що тепер модно називати геополітичним ресурсом: велика територія, окреслена природними кордонами, значний людський резервуар та природні багатства. Географія значною мірою визначала історичну долю країн, особливо в давні часи, сила багатьох держав без-

Богиня Лакшмі

посередньо залежала від важливого розташування та ресурсів, Індія — яскравий приклад.

Традиційно під назвою «Індія» мався на увазі весь південно-азійський (індійський) субконтинент, і коли йдеться про історичну традицію, а не сучасну ситуацію, саме так треба сприймати сутність цієї назви. Неможливо недооцінювати вплив географічного чинника на історичний розвиток Індії та формування її цивілізаційних особливостей. Уже стародавні індійські автори добре усвідомлювали вигідне місце Індії на карті та її просторові цінності. Це величезний масив, історія якого багато в чому була визначена саме географічними умовами: природними кордонами, розмаїттям природно-кліматичних зон та великою територією. Індія завжди вигравала від свого розташування, передусім тому, що містилася на перехресті афро-євразійського світу — від Африки, Середземномор'я та Месопотамії до Китаю. Саме через її території з давніх часів відбувався величезний культурний обмін. Пізніше вона стала частиною Великого Шовкового шляху. У добу середньовіччя Індія доєдналася до процесів обміну товарів та технологій, а вже потім, коли європейці в пошуках Америки відкрили морський шлях до індійського субконтиненту, перетворилася на важливого гравця у світовій економіці.

З іншого боку, Індія географічно була певною мірою ізольована від решти світу, це великий масив суші, оточений із трьох сторін морями й океаном, і з півночі — найвищими горами світу Гімалаями. Такі природні кордони, за висловом відомого індійського історика Маджумдара, «...захищали Індію, але не могли гарантувати її недосяжність»[1]. Ці кордони було складно, але все ж можливо перетнути, існувало кілька основних